

Katharina von Bora: een ongekende volgeling

Sieth Delhaas

Geert Grote Lezing 2009, Launiana Minora VII

Dames en Heren,

Inleiding

Voor mij is het een eer om vandaag deze lezing te mogen houden ter gelegenheid van de 625^e sterfdag van Geert Grote. Ik dank de heren van de Buveburcht nogmaals voor hun uitnodiging.

Ik heb deze lezing de titel meegegeven: Katharina von Bora: een ongekende volgeling.

Dat was even nadenken. Want ik wilde tussen Katharina en Geert een link leggen. Deze laat ik lopen via de bijbel. Want van beiden is bekend dat de bijbel een belangrijke rol speelde in, althans een deel, van hun leven. Dat ik die link gemakkelijk kon leggen, is omdat ik zelf uit een protestantse traditie stam. De bijbelinhoud werd ons kinderen, zowel in het gezin als op school, in een dagelijks dosis van een flinke paplepel, ingegoten. Ik zeg dit zeker niet met maar een zweem van afkeuring of kritiek. Ik heb aan die kennis van de bijbel veel te danken. Veel kennis van culturele achtergronden. Niet alleen van het westerse christendom, maar daardoor ook inzicht gekregen in culturen over de hele wereld waarin godsdienst in het algemeen een rol speelt.

De sterfdag van Geert Grote vandaag dus. Uit respect voor deze door de eeuwen heen bekend geworden en gebleven man, wil ik eerst naar hem kijken voordat ik naar zijn ongekende volgeling, Katharina von Bora ga.

Ik moet eerlijk bekennen dat ik van Geert Grote persoonlijk weinig wist tot ik aan de voorbereiding van deze lezing begon. Wel wist ik van zijn inzet voor zuster- en broederhuizen. Van zijn boetepreken. Van zijn visie op de verhoudingen tussen leer en praktijk van het christelijk geloof. Ik wist van zijn gehechtheid aan het geloof als leidmotief voor het eenvoudige dagelijkse leven. En ik wist dat juist door zijn spirituele uitdrukkingsvermogen de beweging van de Moderne Devotie was ontstaan.

Niets wist ik echter van zijn leven tot de dag dat hij doodziek werd in 1374 en zijn bekering daarna. Toen ik daarover gelezen had, gingen er lichtjes bij mij branden.

Ik vind het belangrijk, ook om Katharina von Bora wat beter te kunnen begrijpen, wat vergelijkingen te trekken tussen Geert Grote, de man van de Moderne Devotie en Martin Luther, de kerkhervormer en de latere echtgenoot van Katharina von Bora.

Geert Grote en Martin Luther

Vergelijken is interessant juist vanwege hun pleidooi voor het gebruik van de bijbel door leken. En dat binnen een katholiek christendom, waarvan de geestelijke leiding het gebruik van de bijbel door leken beslist niet voorstond. Er was weliswaar geen verbod het boek te lezen, maar het werd door de geestelijkheid zeker niet aangemoedigd dit wel te doen. De gelovigen konden de schrift en de uitleg daarvan maar beter beluisteren via de priesters. Eigenlijk heeft die instelling tegenover de bijbel binnen de katholieke kerk voortgeduurd tot aan het Tweede Vaticaans Concilie in de jaren zestig van de twintigste eeuw.

De geestelijkheid behoefde trouwens niet zo'n nadruk te leggen om het lezen van de bijbel liefst achterwege te laten. De bijbel was alleen in het Latijn voorhanden. Voor de leek, ongeschoold als hij of zij meestal was, was het boek trouwens niet alleen door de taal, maar ook door de drempel van het analfabetisme ontoegankelijk. Dit gold zowel voor de tijd van Geert Grote als die van Luther en nog lang daarna. Van beiden is bekend dat ze vertalingen in de landstaal hebben gepropageerd. Geert Grote had ze gedeeltelijk ook al gerealiseerd. Luther heeft gezorgd voor een gehele Bijbelvertaling met vaak prachtige en aansprekende illustraties erbij.

In leeftijd, in de zin van de tijd waarin zij leefden, ligt er een afstand tussen de geboortejaren van Geert Grote en Martin Luther van 143 jaar. Geert Grote leefde van 1340 tot 1384, Luther van 1483 tot 1546. Luther heeft bovendien bijna twintig jaar langer geleefd dan Geert Grote. Een belangrijk gegeven omdat mensen al levend leren.

We zien overeenkomsten, maar ook verschillen tussen beide hervormers.

Van Geert Grote wordt gezegd dat hij door het voorzieningen treffen voor en stimuleren van de zuster- en broederhuizen van de Moderne Devotie een praktisch-spirituele impuls heeft gegeven aan het geestelijk leven van zijn tijd, die nog zeker tweehonderd jaar heeft doorgewerkt. Maar niet alleen in tijd zo lang heeft doorgewerkt. De golf heeft ook in afstand tot in alle uithoeken van het toenmalige Europa doorgewerkt. Wat de tijd betreft mag men aannemen dat ook Luther van die impuls heeft geprofiteerd.

In mijn boek *Een protestantse non: Katharina von Bora* heb ik genoteerd dat Luther in de Duitse stad Magdeburg een school van de broeders van de Moderne Devotie heeft bezocht (p 18). De Leipziger Lutherkenner dr. Hans Herrmann, die ik over dit feit nog eens heb geraadpleegd, geeft hierover een andere lezing. Het is niet zeker dat Luther les heeft gehad van de broeders van de Moderne Devotie. Wel is hij, in elk geval één jaar, als dertien of veertienjarige jongeman, huisgenoot geweest van de broeders in Magdeburg. Luther bezocht toen de Domschool in die stad. De meeste broeders waren later bij de Reformatie betrokken. De broeders waren: 'Männer des Buches', dat wil zeggen schrijvers en drukkers. Met hun werk stimuleerden ze het humanisme. Luther, als bijbelhumanist, wist zich met hen verbonden.

Een andere vergelijking is, dat zowel Geert Grote als Luther zich in woord en geschrift, helder en duidelijk, keerden tegen de gebreken van de geestelijkheid. Geert Grote met nadruk op de boeteprediking. Beide hervormers fulmineerden bovenal tegen de schandelijke aflaathandel. Geert Grote zet tegen die handel vooral het belang in van het in de praktijk brengen van het geloof in het alledaagse leven.

Geert Grote laat zich in zijn leven en werk inspireren door de pioniersgeest van de apostelen en de eendracht van de eerste christengemeente.

De kerk gebruikte al eeuwen de tegenstelling hel en hemel waarop het leven van een gelovige tenslotte onafwendbaar zou uitlopen. De kerk speelde in die tegenstelling de rol van middelaar tussen God en gelovige. Zij was oppermachtig. Op die manier werden de gelovigen door de geestelijkheid in de ban van de angst gehouden. Over hoe de geestelijkheid in het algemeen zelf leefde in die tijd is voldoende bekend.

Geert Grote heeft die angst gekend. Ook Luther heeft geleden onder het nooit aflatende schuldgevoel tengevolge van een door de kerk verwrongen godsbeeld.

Geert Grote bemoedigt zijn tijdgenoten tegen die rol van de kerk met de woorden: 'De Heer zegt: je hoeft geen pelgrim te worden of over verre zeeën te varen om een goed Christen te zijn. In je eigen hart zul je Mij vinden'.

Luther heeft anderhalve eeuw later zijn eigen zeer bijzondere reden om zich met kracht tegen aflaathandel te keren. Sinds 1513 is er een nieuwe aflat in zwang. Deze wordt gepropageerd en geëxploiteerd door een Dominicaner monnik. De opbrengst van de aflat is bestemd voor de bouw van de St. Pieterskathedraal in Rome. Luther ziet met afkeer hoe gelovigen worden uitgezogen door een Duitse aartsbisschop die zelf diep in de financiële problemen zit. En naast hem een naar grootheidswaanzin neigende paus die de nieuw te bouwen kathedraal fundeert op de angst van de gelovigen voor vagevuur en hel. Deze aflaathandel is de directe aanleiding tot de publicatie van Luther's beroemd geworden stellingen in 1517. Tegelijkertijd het begin van de Reformatie.

Geert Grote en de vrouwen

Een overeenkomst tussen Geert Grote en Katharina von Bora is dat zij beiden hun huis openstellen, onderdak bieden aan en de zorg op zich nemen voor studerende jongens. Bij Geert Grote zijn dat de studenten aan de Latijnse Scholen. Bij Von Bora zijn het de jongens die van overal uit Europa naar de Universiteit van Wittenberg komen om daar de nieuwe theologie te studeren.

Tussen Grote en Luther is er echter ook een diepe tegenstelling: hun relatie met vrouwen. Ik merkte al eerder op dat er bij mij lichtjes gingen branden toen ik hoorde van Geert Grote's bekering en zijn leven daarvoor en daarna. Daarbij moest ik onwillekeurig denken aan een andere grote leider binnen theologie en kerk, in zowel de rooms-katholieke als de protestantse traditie: kerkvader Augustinus (354-430). In mijn oude encyclopedie wordt hij zelfs als Heilige opgevoerd. Evenals deze kerkleraar heeft Geert Grote tot zijn bekering, hij is dan 34 jaar, een 'liederlijk' leven geleid. Ik neem het woord 'liederlijk' over van enkele auteurs die het leven van Geert Grote hebben beschreven. En dat woord slaat vooral op zijn omgang met vrouwen. Geert Grote zegt na zijn bekering van zichzelf: 'Onder elke groene boom en op elke hoge heuvel heb ik ontucht gepleegd'.

Geert Grote 1340 - 1384

Het is merkwaardig, dat juist mannen die voor hun bekering vaak een allesbehalve christelijk leven hebben geleid, nadat zij tot zelfinzicht zijn gekomen zo goed weten hoe vrouwen zouden behoren te leven. Zij zijn ervan overtuigd dat vrouwen de bron van ellende in de wereld zijn. Ze denken hun inzichten te kunnen onderbouwen met een verwijzing naar de mythe van de zondeval in het paradijs. Eva heeft een verbond met de duivel gesloten. Daarmee is de vrouw het grote gevaar geworden. Vooral geleerde mannen blijken zulke meningen voor te staan. Geert Grote had immers tien jaar in Parijs gestudeerd. Gerard Burger, die in 1996 over Geert Grote's leven schrijft in relatie tot het humanisme in Deventer, zegt: *'Groote deed (...) wat voor humanisten ongebruikelijk is; zijn vrouwenhaat was ongeëvenaard.'* En over Grote's pastorale boek *Over het huwelijk* zegt Burger, dat hij *'zelfs een voor zijn tijd ongebruikelijke afkeer van vrouwen en seksualiteit laat zien'*. In Grote's visie mag seksualiteit zelfs nooit met liefde in verband worden gebracht.

Daartegenover houdt Luther in zijn tijd juist een pleidooi voor het huwelijk. Terwijl juist in Luther's tijd, in tegenstelling tot de periode waarin Geert Grote leefde, de vrouwenhaat tot een ongekende hoogte was gestegen.

Het is belangrijk om iets over de achtergrond van die vrouwenhaat te weten om enigszins begrip te krijgen voor wat er zich rondom het huwelijk van Luther en Katharina afspeelt. Maar ook welke rol de katholieke kerk speelt in het in hun macht houden van de gelovigen. En waardoor er zo'n groot gehoor is voor de leer van Luther. 'Een vrouw betekent niets in die tijd', zegt de door mij geraadpleegde Leipziger kerkhistoricus Herrmann. Ik citeer: *'Ze bestaat, is aanwezig, maar ze is niets. Haar bestaan wordt negatief ingevuld en geduid.'*

Je zou kunnen zeggen dat de positie van de vrouw tot een onheilspellend dieptepunt is gedaald binnen de christelijke traditie. Leek het erop dat het vrouwbeeld in de twaalfde eeuw wat humanere trekken mocht aannemen, die korte hoop gaat in de vijftiende eeuw verloren. Vooral de rol van de oudere vrouw, die in de voorgaande tijd als kruidenkenner, genezeres en vroedvrouw aanzien genoot, verandert met het tot ontwikkeling komen van de steden. Zij moet het veld ruimen voor de jonge vrouw, die vóór haar huwelijk maagd moet zijn en daarna een goede echtgenote en een zorgzame moeder. De oudere vrouw wordt nu gezien als symbool van de superhoer - die we ook tegenkomen in de bijbel - en bederfster van leven en tegenspeelster van maagden en moeders. De laatsten worden binnen het katholicisme en het opkomende protestantisme gezien als toonbeeld van deugdzaamheid.

Heksen

Rondom de figuur van de oudere vrouw kan zich de heksenleer ontwikkelen. In voorgaande eeuwen heeft de kerk de steeds op de loer liggende heksenwaan, evenals andere soorten van bijgeloof verworpen. In de vijftiende eeuw gaat de kerk in op de heksenwaan en voegt deze in in het kerkelijk leersysteem.

In Duitsland hebben de Dominicaner monniken en inquisiteurs Heinrich Institoris en Jakob Sprenger met behulp van de door paus Innocentius VIII in 1484 uitgewerkte bul, een jaar na Luthers geboorte, het heksenproces ingesteld. In de loop van de volgende eeuw ontardt deze waan over de rol van oudere vrouwen in een heksenvervolging. Deze plaag teistert Europa ongeveer drie eeuwen. Je zou kunnen zeggen: tot de Verlichting doorbreekt. Hoeveel vrouwen en jonge meisjes de dood werden ingejaagd is niet meer te achterhalen.

Tot de jaren vijftig van de vorige eeuw is over de heksenvervolgingen door de kerkgeschiedenis gezwezen. Toen ik begin jaren tachtig voor mijn theologiestudie een gloednieuw kerkgeschiedenisboek aanschafte, waarin bijvoorbeeld al bericht werd over het IIe Vaticaans Concilie, werden ook daarin de heksenvervolgingen nog verzwegen. Zeker is dat deze vervolgingen honderdduizenden slachtoffers hebben geëist.

Eén van de oorzaken van deze heksenwaan is de vrees voor een nieuwe sekte in Europa, die aan het eind van de 15e eeuw de kop op steekt. Leden van die sekte zouden met de duivel samenspannen om dood en verderf in Europa te zaaien. Ook hier gaat het om een gezagskwestie. Vooral de geestelijkheid is bang dat de kerk haar greep op de mens verliest. Door toenemende bewustwording van de mens in nieuwe ontdekkingen, verandert het mens- en wereldbeeld. Steeds meer mensen keren zich tegen de door de kerk gepredikte God en tegen de kerk zelf. Tegen die weerstand bouwt de kerk, in de persoon van beide eerder genoemde monniken, een theorie op: heksen, dat wil zeggen vooral oudere vrouwen, hebben een verbond met de duivel gesloten. Deze beiden spannen samen in de eindstrijd tegen het Rijk van God.

In die tijd is er een groot besef dat het einde der tijden, de wederkomst van Christus, het laatste oordeel aanstaande is. Luther gelooft daar zelf ook heilig in. Eén van de grootste oorzaken is dat de Turken op tientallen plekken Europa zijn binnengedrongen en verder oprukken. In 1521 staan zij met een enorm leger voor de poorten van Wenen.

Beide monniken schrijven een soort leerboek, *De Heksenhamer*, dat zich regelrecht richt tegen de vrouw. Iedereen, tot in het kleinste gehucht, kan nu beoordelen of iemand een heks is, ja of nee. De brandstapels laaien op in Europa. Het toppunt van de heksenvervolging ligt in de 17^e eeuw, veroorzaakt door politieke en religieuze ontwikkelingen. Het bijgeloof neemt een hoge vlucht.

Toch heeft het Lutheranisme, zoals in de loop van de tijd de leer van Luther gaat heten, veel bijgedragen aan het herstel van relaties tussen individuele mensen en groepen onderling. Luther en Katharina hebben, door het nieuwe geloof te praktiseren, en niet alleen in hun directe omgeving, een belangrijke voorbeeldrol kunnen spelen.

In zijn nieuwe herderlijke positie, als de Reformatie langzaam vorm krijgt, heeft Luther in te gaan op allerlei vragen die vanuit de samenleving op hem afkomen. Die gaan ook over het gedwongen celibaat van de geestelijkheid en over het huwelijk van de gelovige leken. Luther

vindt dat een priester vrij moet zijn om te trouwen. Zijn argument is: ‘Hier wordt een tweedeling in het volk Gods openbaar, die onduldbaar is; iedere gelovige is immers een priester.’ Deze uitspraak, dat iedere gelovige een priester is, een heel bijbelse uitspraak, is een geweldige opwaardering in die tijd van de mens in het algemeen. En dan zeg ik er voor de duidelijkheid bij: de mens als man en als vrouw. De mens die toen maar heel weinig waard was in de ogen van de geestelijkheid en de vorsten.

Een ander antwoord van Luther op een vraag over het huwelijk is: ‘Wie een vrouw neemt, moet zeker een vroom man zijn. Bij een goede vrouw hoort een godvruchtig man, want genade en vrede in het huwelijk is de belangrijkste gave volgens het evangelie.’ In dit soort uitspraken probeert Luther de praktijk van de vroomheid in het dagelijkse leven aan zijn lezers en luisteraars over te dragen.

Zuster Katharina

In 1521 en 1522 houdt Martin Luther twee zeer belangrijke preken die over de verhouding tussen mannen en vrouwen gaan. De eerste gaat over de gelofte van de monnik, over zijn celibataire leven. De tweede handelt over de echtelijke liefde. Beide preken veroorzaken niet alleen beróering tot ver buiten de Duitse landen; zij vinden ook veel weerklank. Luther zet in beide preken het huwelijk neer, ook in godsdienstige betekenis, als de hoogste staat op aarde. Terwijl de kerk steeds heeft beweerd dat de gééstelijke staat de hoogste is. Het huwelijk, zegt Luther, zou dé ideale plaats zijn om deugden als offervaardigheid, vergeving, verzoening en berusting te oefenen.

Die preken van Luther zijn de directe aanleiding voor Katharina von Bora om in de paasnacht van 5 april 1523 haar klooster in het geheim te verlaten. En niet voor Katharina von Bora alleen. De grote uitstroom uit de kloosters is niet meer tegen te houden.

Wie is Katharina von Bora? Over haar afkomst en jeugd is niet veel bekend. Via akten en veronderstellingen achteraf, kunnen verbindingslijnen worden gelegd. Ze is geboren op 29 januari 1499. Ze is dus zestien jaar jonger dan haar echtgenoot. Ze is geboren op het landgoed *Lippendorf* zuidelijk van Leipzig. Er zijn in het gezin drie broers, en waarschijnlijk een jonger zusje uit een tweede huwelijk van haar vader. Na de dood van haar moeder wordt Käthe rond 1504/5 ondergebracht in de kloosterschool van de Benedictinessen van Brehna dat noordoostelijk van Leipzig ligt. De scholen van de Benedictinessen zijn beroemd om de kwaliteit van onderwijs dat gericht is op de vorming van adellijke meisjes uit de regio. In 1508/9 gaat het meisje dat dan 9 of 10 jaar is, naar het klooster van de Cisterziëncrinnen in Nimbschen, zuidelijk van Leipzig.

Käthe behoort tot de talloze jonge meisjes die in hun vroege jeugd in een klooster worden ondergebracht. Dit bespaart hun ouders een bruidsschat als ze zouden gaan trouwen. Ook in het klooster van Nimbschen wordt geen bruidsschat gevraagd aan de ouders van de novice. Hieruit en ook uit

latere ontwikkelingen is af te leiden dat Katharina behoorde tot een verarmde adellijke familie.

Wonen in een klooster in je eigen regio betekent: gezellig samen met allerlei tantes en bekende vrouwen uit de buurt, die hetzelfde lot heeft getroffen als jou. Ik heb in mijn boek geconcludeerd dat de jonge Katharina het daar plezierig moet hebben gehad. In alles wat ik over haar heb gelezen, is nooit een negatief woord te lezen over haar leven als religieuze.

Van grote invloed voor haar leven met Luther is de scholing die ze in het klooster heeft gehad om als nonnengemeenschap in eigen levensonderhoud te voorzien. *Marienthron*, zoals het klooster heet, is een materieel rijk klooster. Dat heeft niet alleen te maken met de landerijen die de gemeenschap heeft verworven of geschonken heeft gekregen door de tijd heen. Het heeft ook te maken met de enorme werktraditie die eigen is aan de Cisterciënzerorde. Evenmin mag over het hoofd worden gezien de invloed van de geestelijke vorming die de zusters ondergingen naar het model van onder andere de middeleeuwse Cisterciënzer Bernardus van Clairveaux.

Katharina leert binnen het klooster de praktijk van vakken als landbouw, veeteelt, bierbrouwen en beheer van onroerend goed. Kennis en vaardigheden, die ze in haar leven als burgeres in Wittenberg en in haar huwelijk met Luther voor haar gezin en de maatschappij rendabel maakt.

De reden waarom Katharina het klooster verlaat is, ook in de brieven van Luther die ik las, niet te vinden. Dat is niet zo vreemd, want we bezitten, op twee brieven na, geen enkel levensteken van haar. In elk geval is het zo dat haar als kind nooit is gevraagd of zij wilde intreden in de geestelijke stand. Nu die geestelijke stand niet blijkt te zijn zoals deze altijd door de kerk is neergezet, is de keuze voor haar kennelijk niet moeilijk geweest.

Käthe is niet de enige die in die paasnacht het klooster verlaat. Met haar vertrekken nog elf andere kloosterlingen uit *Marienthron*. De meesten van hen hebben tevoren geprobeerd hun ouders of familie over te halen hen weer in huis op te nemen. Heeft Käthe dit ook geprobeerd? Vermoedelijk is haar vader al overleden. Een negatief of geen enkel antwoord dwingt de vrouwen tot de volgende stap. Ze schrijven *der Herr Doktor*, zoals Luther wordt genoemd, zelf. Er worden plannen uitgedroefd, die ook

later, wanneer de vrouwen allang het kloosterleven achter zich hebben gelaten, nooit worden prijsgegeven. De Torgause burger en lid van het stadsbestuur Leonhard Koppe, gaat het waagstuk aan. Hij doet zaken met het klooster en levert na de lange Vastentijd de nodige levensmiddelen af. Hij is vertrouwd met de gebruiken in het klooster. Hij geniet het vertrouwen van de kloosterlingen. Bij hem stappen de nonnen op de wagen.

Het verlaten van een klooster, de vlucht nemen, was in die tijd van de opkomende Reformatie een gevaarlijke onderneming. Op het territorium van Hertog Mauritz von Sachsen, waarop de stad Torgau ligt, en waar de nonnen voor de eerste overnachting naartoe worden vervoerd,

staat de doodstraf. Zowel voor de nonnen zelf als voor degene die hen helpt. De nonnen die geen onderdak hebben bij familie, worden afgezet bij Luther in Wittenberg. Niet dat hij onderdak voor hen heeft, of kleding, maar hij heeft zich verantwoordelijk gesteld voor hen. Negen van de twaalf nonnen komen op 9 april in Wittenberg aan. De stad van de universiteit waaraan Luther als professor is verbonden en de stad van keurvorst Frederik von Sachsen. Deze is Luther weliswaar zeer goed gezind is, maar zal, om politieke redenen, pas vlak voor zijn overlijden tot de Reformatie overgaan.

Käthe heeft na haar komst in Wittenberg twee werkkringen in gezinnen van aanzienlijke burgers. Daar leert ze het burgerbestaan kennen. Ze maakt er zich geliefd en wordt gerespecteerd. Intussen doet iedereen moeite om de nonnen aan de man te brengen. Ongetrouwd blijven is geen optie. Het huwelijk is immers de enige staat voor een vrouw, predikt de nieuwe leer. Alle vrouwen zijn snel getrouwd. Käthe niet. Ze heeft in 1524 een kortstondige, hevige liefde met een voormalig student aan de universiteit van Wittenberg Hiëronymus Baumgärtner. Maar hij laat tenslotte zijn staatscarrière niet schieten voor een huwelijk met een ex-non.

Pogingen om Käthe aan de man te brengen zijn niet van de lucht. Zowel Luther als zijn vrienden zijn er druk mee. Maar Käthe wil niet tot elke prijs trouwen. Het is Käthe zelf die aan het gekonkel een eind maakt. Eén van Luthers beste vrienden, Nicolaus Von Amsdorf zal uit Wittenberg vertrekken om predikant te worden in Magdeburg. Kort tevoren heeft hij een poging gedaan om Käthe aan de rector van de universiteit te slijten. Maar zij wil hem niet. Dan gaat ze naar Von Amsdorf en maakt hem duidelijk dat het uit moet zijn met de huwelijksmakelaardij. Maar... als hij, Von Amsdorf, of Luther haar als echtgenote wil, dan zal ze niet weigeren.

Luther, hoewel veel van zijn volgelingen er bij hem op aandringen, weigert te trouwen. Belangrijkste reden: ik leef onder de banvloek van de Keizer en kan ieder moment vermoord worden. Toch trouwen Martin en Katharina twee jaar na haar vertrek uit haar klooster. Uit brieven van Luther aan vrienden, en door bezoeken die hij aflegt, onder andere aan zijn ouders in Mansfeld, kan men opmaken hoe zorgvuldig Katharina en Luther alles hebben gepland. Het officiële huwelijk vindt plaats binnen een kleine kring vrienden en vriendinnen. De openlijke kerkelijke bevestiging gebeurt pas veertien dagen later als het nieuws al de ronde heeft gedaan.

Het bericht over Luthers huwelijk met 'de weggelopen non', zo wordt Katharina publiekelijk genoemd, verspreidt zich als een lopend vuur door het hele keizerrijk. In Wittenberg is de schrik niet van de lucht. Een angstige Wittenbergse geleerde roept: 'Als deze monnik trouwt zal de hele wereld en de duivel erbij lachen. Daarmee zal hij alles wat hij heeft opgebouwd kapot maken.'

De afgunst, want anders is het niet, op Käthe's hoge plaats aan de zijde van de 'wereld'-beroemde reformator ontaardt in venijnige roddel. De annalen van Wittenberg vermelden in

Luther woont, voordat hij trouwt, met zijn nog enige overgebleven medemonnik in het nog onafgebouwde Augustijner klooster. Al zijn broeders zijn vertrokken omdat ze niet meer in het celibaat geloven. Luther lijdt er een onverzorgd leven en slaapt, zo wil het verhaal, onder een oude aardappelzak. Wie het klooster afbouwt in de jaren daarna is Katharina. Met steun van de keurvorst Frederik von Sachsen. Het echtpaar krijgt het grote gebouw levenslang in bruikleen. Alweer een bron van jaloezie en roddel. Ze hebben die ruimte wel nodig. Iedereen klopt bij hen aan. Familie, wezen uit de eigen familie en van anderen, vorsten, hoogwaardigheidsbekleders; iedereen wil de *Herr Doktor* spreken om te horen: hoe te leven volgens de nieuwe leer?

Maar er zijn ook andere gasten. Betalende gasten. Het professoraat van Luther houdt de verplichting in dat hij thuis een *Bursa* houdt dat betekent dat jonge studenten vanaf hun dertiende of veertiende jaar aan de zorgen van een professor worden toevertrouwd. Eigenlijk hetzelfde gebruik dat de broeders van de Moderne Devotie hanteerden op de Latijnse scholen. De jongens wonen bij het echtpaar Luther in huis en betalen daarvoor. De keurvorst heeft de jaarlijkse vergoeding voor de *Bursa* vastgesteld op 30 florijnen per jaar per student.

COLLOQUIA
Cura

Nichreden Vo

ctor Martini Lutheri so er in vilen
Baren / die von seines Lebens / gegen Geklehen Leuten /
 das freisten Reden / von seiner Bekendtschafft / that. Sontvil von dem Arzten der Welschen /
 Leuten heben sich / Fragen von Aemtern / von vil mercklichen Disputen / vnd sich
 veraltlich / der Arz. Cath. Weisungen / Warnung vnd verma-
 nung / Ernst vnd unterredt zu haben.

Anfundsichs von G. Ambonio Luteri: das vil sein genant / Darnach in gewisse
Locos Confutae verfallt. vil auß vil andern Gelerhten Lutz Colleticums gemetzt

Durch Johann Tschertner.

Welch ist und hochs kommen ein Herrsch Schick: welches Gedenken / das den Fromen Mann Gottes / zu
 23. Jahren Leben / nach Wittenberg / zu kommen / sein / und was er da / zu dem ersten Mal / redet / auß
 dieser Welt / gescheit / ist / dem vil mehr / zu verstehen / zu geben. Das Colleticum / Anmerkungen auß / und
 gegen / 2. vnd 3. vnd 4. vnd 5. vnd 6. vnd 7. vnd 8. vnd 9. vnd 10. vnd 11. vnd 12. vnd 13. vnd 14. vnd 15. vnd 16. vnd 17. vnd 18. vnd 19. vnd 20.
 ist / geschrieben / auß / Ambionis Luteri / Handen / aus / 1547. und vil mal / gedruckt / worden / 23. vnd
 24. vnd 25. vnd 26. vnd 27. vnd 28. vnd 29. vnd 30. vnd 31. vnd 32. vnd 33. vnd 34. vnd 35. vnd 36. vnd 37. vnd 38. vnd 39. vnd 40. vnd 41. vnd 42. vnd 43. vnd 44. vnd 45. vnd 46. vnd 47. vnd 48. vnd 49. vnd 50. vnd 51. vnd 52. vnd 53. vnd 54. vnd 55. vnd 56. vnd 57. vnd 58. vnd 59. vnd 60. vnd 61. vnd 62. vnd 63. vnd 64. vnd 65. vnd 66. vnd 67. vnd 68. vnd 69. vnd 70. vnd 71. vnd 72. vnd 73. vnd 74. vnd 75. vnd 76. vnd 77. vnd 78. vnd 79. vnd 80. vnd 81. vnd 82. vnd 83. vnd 84. vnd 85. vnd 86. vnd 87. vnd 88. vnd 89. vnd 90. vnd 91. vnd 92. vnd 93. vnd 94. vnd 95. vnd 96. vnd 97. vnd 98. vnd 99. vnd 100. vnd 101. vnd 102. vnd 103. vnd 104. vnd 105. vnd 106. vnd 107. vnd 108. vnd 109. vnd 110. vnd 111. vnd 112. vnd 113. vnd 114. vnd 115. vnd 116. vnd 117. vnd 118. vnd 119. vnd 120. vnd 121. vnd 122. vnd 123. vnd 124. vnd 125. vnd 126. vnd 127. vnd 128. vnd 129. vnd 130. vnd 131. vnd 132. vnd 133. vnd 134. vnd 135. vnd 136. vnd 137. vnd 138. vnd 139. vnd 140. vnd 141. vnd 142. vnd 143. vnd 144. vnd 145. vnd 146. vnd 147. vnd 148. vnd 149. vnd 150. vnd 151. vnd 152. vnd 153. vnd 154. vnd 155. vnd 156. vnd 157. vnd 158. vnd 159. vnd 160. vnd 161. vnd 162. vnd 163. vnd 164. vnd 165. vnd 166. vnd 167. vnd 168. vnd 169. vnd 170. vnd 171. vnd 172. vnd 173. vnd 174. vnd 175. vnd 176. vnd 177. vnd 178. vnd 179. vnd 180. vnd 181. vnd 182. vnd 183. vnd 184. vnd 185. vnd 186. vnd 187. vnd 188. vnd 189. vnd 190. vnd 191. vnd 192. vnd 193. vnd 194. vnd 195. vnd 196. vnd 197. vnd 198. vnd 199. vnd 200. vnd 201. vnd 202. vnd 203. vnd 204. vnd 205. vnd 206. vnd 207. vnd 208. vnd 209. vnd 210. vnd 211. vnd 212. vnd 213. vnd 214. vnd 215. vnd 216. vnd 217. vnd 218. vnd 219. vnd 220. vnd 221. vnd 222. vnd 223. vnd 224. vnd 225. vnd 226. vnd 227. vnd 228. vnd 229. vnd 230. vnd 231. vnd 232. vnd 233. vnd 234. vnd 235. vnd 236. vnd 237. vnd 238. vnd 239. vnd 240. vnd 241. vnd 242. vnd 243. vnd 244. vnd 245. vnd 246. vnd 247. vnd 248. vnd 249. vnd 250. vnd 251. vnd 252. vnd 253. vnd 254. vnd 255. vnd 256. vnd 257. vnd 258. vnd 259. vnd 260. vnd 261. vnd 262. vnd 263. vnd 264. vnd 265. vnd 266. vnd 267. vnd 268. vnd 269. vnd 270. vnd 271. vnd 272. vnd 273. vnd 274. vnd 275. vnd 276. vnd 277. vnd 278. vnd 279. vnd 280. vnd 281. vnd 282. vnd 283. vnd 284. vnd 285. vnd 286. vnd 287. vnd 288. vnd 289. vnd 290. vnd 291. vnd 292. vnd 293. vnd 294. vnd 295. vnd 296. vnd 297. vnd 298. vnd 299. vnd 300. vnd 301. vnd 302. vnd 303. vnd 304. vnd 305. vnd 306. vnd 307. vnd 308. vnd 309. vnd 310. vnd 311. vnd 312. vnd 313. vnd 314. vnd 315. vnd 316. vnd 317. vnd 318. vnd 319. vnd 320. vnd 321. vnd 322. vnd 323. vnd 324. vnd 325. vnd 326. vnd 327. vnd 328. vnd 329. vnd 330. vnd 331. vnd 332. vnd 333. vnd 334. vnd 335. vnd 336. vnd 337. vnd 338. vnd 339. vnd 340. vnd 341. vnd 342. vnd 343. vnd 344. vnd 345. vnd 346. vnd 347. vnd 348. vnd 349. vnd 350. vnd 351. vnd 352. vnd 353. vnd 354. vnd 355. vnd 356. vnd 357. vnd 358. vnd 359. vnd 360. vnd 361. vnd 362. vnd 363. vnd 364. vnd 365. vnd 366. vnd 367. vnd 368. vnd 369. vnd 370. vnd 371. vnd 372. vnd 373. vnd 374. vnd 375. vnd 376. vnd 377. vnd 378. vnd 379. vnd 380. vnd 381. vnd 382. vnd 383. vnd 384. vnd 385. vnd 386. vnd 387. vnd 388. vnd 389. vnd 390. vnd 391. vnd 392. vnd 393. vnd 394. vnd 395. vnd 396. vnd 397. vnd 398. vnd 399. vnd 400. vnd 401. vnd 402. vnd 403. vnd 404. vnd 405. vnd 406. vnd 407. vnd 408. vnd 409. vnd 410. vnd 411. vnd 412. vnd 413. vnd 414. vnd 415. vnd 416. vnd 417. vnd 418. vnd 419. vnd 420. vnd 421. vnd 422. vnd 423. vnd 424. vnd 425. vnd 426. vnd 427. vnd 428. vnd 429. vnd 430. vnd 431. vnd 432. vnd 433. vnd 434. vnd 435. vnd 436. vnd 437. vnd 438. vnd 439. vnd 440. vnd 441. vnd 442. vnd 443. vnd 444. vnd 445. vnd 446. vnd 447. vnd 448. vnd 449. vnd 450. vnd 451. vnd 452. vnd 453. vnd 454. vnd 455. vnd 456. vnd 457. vnd 458. vnd 459. vnd 460. vnd 461. vnd 462. vnd 463. vnd 464. vnd 465. vnd 466. vnd 467. vnd 468. vnd 469. vnd 470. vnd 471. vnd 472. vnd 473. vnd 474. vnd 475. vnd 476. vnd 477. vnd 478. vnd 479. vnd 480. vnd 481. vnd 482. vnd 483. vnd 484. vnd 485. vnd 486. vnd 487. vnd 488. vnd 489. vnd 490. vnd 491. vnd 492. vnd 493. vnd 494. vnd 495. vnd 496. vnd 497. vnd 498. vnd 499. vnd 500. vnd 501. vnd 502. vnd 503. vnd 504. vnd 505. vnd 506. vnd 507. vnd 508. vnd 509. vnd 510. vnd 511. vnd 512. vnd 513. vnd 514. vnd 515. vnd 516. vnd 517. vnd 518. vnd 519. vnd 520. vnd 521. vnd 522. vnd 523. vnd 524. vnd 525. vnd 526. vnd 527. vnd 528. vnd 529. vnd 530. vnd 531. vnd 532. vnd 533. vnd 534. vnd 535. vnd 536. vnd 537. vnd 538. vnd 539. vnd 540. vnd 541. vnd 542. vnd 543. vnd

deze jongelui is veel te herleiden hoe jonge mannen, die voorbereid werden om de eerste lichting predikanten te worden in de jonge reformatisch kerk, over vrouwen dachten en spraken. En over het huwelijk dat ze verwacht werden te sluiten. Luther vraagt zijn intellectuele tafelgenoten, met het oog op hun vooroordelen, op de man af: 'Waar zouden wij zelf zijn als het huwelijk niet bestond? Wij zijn toch allemaal uit het moederlichaam gekropen: keizers, koningen, vorsten, ja Christus zelf heeft zich er niet voor geschaamd om uit een vrouw geboren te worden.'

Katharina von Bora en Martin Luther hebben kans gezien om in hun privéleven, dat je eigenlijk een openbaar leven zou kunnen noemen, want altijd waren er vreemden om hen heen, veel nieuwe voorbeelden en manieren van leven aan de mensen uit hun omgeving door te geven. Een leven zoals zij dachten dat Christenen behoorden te leven volgens het bijbelse evangelie.

Hoewel Katharina haar hele leven heeft geleden onder het geroddel en niet alleen van de zestiende eeuwse *paparazzi*, heeft zij toch kans gezien om veel vrienden te maken. Vanwege haar gastvrijheid, haar belangstelling voor anderen, haar prestaties als zakenvrouw en haar vele andere kwaliteiten. Door haar inzet heeft het gezin altijd met anderen kunnen delen. Ook al waren er tijden van armoede. Want contant geld was er bijna nooit in huis in een tijd dat de economie er grotendeels nog een van ruilen was.

Luther had aan zijn Käthe een intelligente partner, met wie hij ook zijn overwegingen over de theologische vernieuwingen en problemen kon bespreken.

Regelmatig moesten stedelingen in die eeuwen hun stad verlaten voor de pest en soms maandenlang elders onderdak zoeken. De Luthers bleven meestal achter in de stad. Katharina was degene die ervoor zorgde dat armen en zieken, die niet konden vertrekken uit de stad, te verzorgen. Ook hier kon ze haar vaardigheden die ze in het klooster had geleerd, delen met haar medeburgers.

Luthers dood

Katharina is 46 jaar als Luther, ver van huis, in Eisleben, waar hij ook geboren is, sterft. Hij moet er maanden verblijven om een twist over geld, tussen de graven van Mansfeld, te beslechten. Het duurt ruim een week voordat zijn lichaam in Wittenberg arriveert, want in elke plaats moet het lichaam van de beroemde man worden beweend. Katharina reist haar dode geliefde tegemoet.

Nog op de dag van de begrafenis storten schuldeisers, juristen en andere wolven zich op de weduwe. Alles wat Katharina heeft opgebouwd aan bezit om haar gezin en zo vele anderen mede te onderhouden, wordt haar bij de dood van haar man betwist. Een weduwe heeft volgens het dan geldende Saksische recht alleen recht 'op een stoel en een mantel'. Bij wijze van spreken. Kinderen zijn de erfgenamen. Of als ze die niet heeft: verdere familie.

Na Luther's dood leeft Käthe nog zes jaar. Deze jaren zijn zwaar. Niet alleen omdat ze jaren moet vechten om zelf haar kinderen te mogen opvoeden. De mannen die het beter weten redeneren: de kinderen van zo'n beroemde vader kunnen niet door een vrouw alleen worden opgevoed. Van 1548 tot 1552, het jaar van haar overlijden, is ze bezig met procederen over haar bezit, over haar kinderen, over haar rechten. Na jaren wint ze die strijd, met behulp van vooral haar trouwe vriend en collega van Luther aan de universiteit, Philippus Melancton. Over Duitsland breken oorlogen los, waardoor Katharina met haar kinderen maanden op de

vlucht is. Ze begint in haar huis weer een nieuwe ‘Bursa’, opdat ze wat kan bijverdienen met de studenten aan haar tafel. De tegenwerking blijft.

Vergelijkenderwijs

Waarom schreef ik een boek over Katharina von Bora? Ik ontdekte haar begin van de jaren tachtig van de voorbije eeuw. Ik had net mijn theologiestudie afgerond. Midden in een huwelijk met drie opgroeiende kinderen en mijn werk als journaliste. In dat jaar barstte er een complete heksenketel los van congressen en nieuw geschreven en uitgegeven boeken rondom de herdenking van de 500^e geboortedag van Luther. Ik vond veel van die belangstelling overdreven. Had die man eigenlijk een vrouw gehad?

Ja, bleek na toch wel even zoeken. Waarom groeide mijn interesse in haar? Vanuit de vrouwenbeweging gingen vrouwen in die jaren werk maken van vrouwengeschiedenis. Niet zo maar af en toe een vrouwenleven beschrijven. Nee, onderzoeken waarom er nauwelijks over vrouwen was geschreven. Het was de tijd dat ‘de geschiedenis van het gewone volk’ interessant begon te worden. Niet alleen die van heersers, koningen, prinses en pausen, maar de mensen van het alledaagse leven; de mensen voor wie Geert Grote en Luther zich druk hadden gemaakt. We begrepen dat er van de mensengeschiedenis maar een heel klein stukje bewaard was gebleven: namelijk de geschiedenis van belangrijke mannen vooral.

In het inleidend stuk voor deze lezing heb ik Katharina von Bora een ongekende volgeling van Geert Grote genoemd. Hij heeft haar niet gekend. Had haar waarschijnlijk niet willen kennen als ze in zijn tijd had geleefd. Ik heb hen aan elkaar verbonden omdat ze beiden het grote belang van de bijbel en de praktijk van het Christendom hebben ingezien.

Geert Grote, Katharina von Bora en Martin Luther waren mensen van hun tijd. Inderdaad, ik zit in mijn maag met de diepe vrouwenhaat van Geert Grote, die hij tijdens zijn leven niet los heeft kunnen laten. Ik zit ook in mijn maag met het bijgeloof van zowel Katharina als Martin Luther in boze geesten en duivels, zoals de meeste mensen in die tijd. Een bijgeloof dat ze hun hele leven niet hebben kunnen loslaten. Luther heeft er zelfs een tegengif voor gevonden: een genadige God. ‘Door het geloof staat een mens vrij tegenover God’, leert Luther.

Gelukkig voor Geert Grote hebben zijn volgelingen de nadruk gelegd op zijn goede kanten. De waarde van zijn inzichten over *hoe te leven* als mens in het leven-van-alle-dag. Deze vraag is voor ontelbaar velen van groot belang gebleven.

De taak van mensen in onze tijd is, de inzichten van onze voorgangers, mensen, vrouwen en mannen van wie iets leren valt, in ere te houden. Kritisch onder de loep te nemen en te bekijken wat en of wij met die inzichten verder kunnen. Of ze wellicht aan vernieuwing, verheldering of verandering toe zijn.

Aan u als initiatiefnemers van de Geert Grote Universiteit, en u als medewerkers, de taak in onze tijd om te zien of de ideeën van de hervormers uit het verleden misschien opnieuw gemunt moeten worden.

Tijdens het schrijven van deze lezing zongen in mijn achterhoofd een paar regels mee. Het is de wervingsboodschap van het Humanistisch Verbond, dat bij tijd en wijle, vooral op de zondagochtend, uit mijn radio komt. Ze gaan zo:

‘Het geluid van religies klinkt steeds vaker en steeds harder. Humanisten geloven in de kracht van mensen. (...) Zonder uw steun is het humanisme aan de goden overgeleverd.’

Geert Grote was een humanist. Luther is beoordeeld als een bijbels humanist. Katharina von Bora's levenspraktijk was een humanistische. Alle drie behoorden ze tot een religie. Wat willen de regels van het Humanistisch Verbond zeggen? Dat humanisten niet tot een religie kunnen behoren? Dat religies niet humanistisch zijn?

De Geert Grote Universiteit heeft straks veel te onderzoeken. Mijn wens is:

- dat ze een bijdrage gaat leveren aan de voortgaande ontwikkeling van de mensheid;
- dat ze ontvankelijk blijft, zonder uitsluiting van wie dan ook, voor ideeën en inzichten van mensen waar ook ter wereld;
- dat ze bij de tijd blijft.

De rest, de dagelijkse gebeurtenissen van het spannende leven van Katharina von Bora zou u kunnen lezen in mijn boek. Het kreeg twee drukken, maar is niet meer in de boekhandel te koop. Het is natuurlijk vloeken in de kerk om in deze boekenstad te zeggen dat het wel via www.siethdelhaas.nl verkrijgbaar is.

Dank voor uw aandacht.

Literatuur:

- Brecht, Martin, Martin Luther. Sein Weg zur Reformation 1483-1521, Band I der Gesamtbiografie, 2. Auflage, 1983, Seite 27 f.-
- Burger, Gerard, Van Geert Groote tot Van Vloten. Korte geschiedenis van het Deventer humanisme met rondwandeling door de stad (Deventer 1996)
- Delhaas, Sieth, Mevrouw Luther (Amstelveen 1983)
- Delhaas, Sieth, Een protestantse non. Katharina von Bora (herziene druk, Kampen 1989)
- Groen-Bekema, José, Het zusterboek. Zelfverloochening in het vrouwenklooster te Diepenveen 1400-1578. Hist. Reeks Diepenveen (Deventer 2006)
- Seelen, Marcel, Geert Groote en het onderwijs. Spiritualiteit van de werkvloer (Amsterdam 2008)